

NyS

Titel:	Om sproghandlinger og samtaleanalyse
Forfatter:	Klaus Kjøller
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori</i> 5. <i>Sproghandlinger</i> , 1973, s. 40-60
Udgivet af:	Akademisk Forlag
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Klaus Kjøller, Københavns Universitet
OM SPROGHANDLINGER OG SAMTALEANALYSE

INDHOLD

1.	Indledning	41
2.	Fire sproghandlinger	42
1.	At påstå	42
2.	At forlange	45
3.	At spørge	48
4.	At svare på et spørgsmål	48
3.	Eksempler på samtaleanalyse	49
1.	Ja/nej-spørgsmål og svar	49
2.	Formildet forlangende	51
3.	Spørgsmål med opsættende virkning	54
4.	Teoretiske problemer	55
1.	Hvordan bekræfte analysen?	55
2.	Hvordan får vi orden på vor samtaleviden?	56
5.	Noter og litteraturliste	59

1. Indledning.

Hver gang vi siger noget udfører vi en sproghandling. Officeren der råber til kompagniet: "Alle ret!", den blussende brud som foran alteret fremstammer et "ja", manden med det bugnende frugttræ som råber efter en skygge der forsvinder over plankeværket: "Næste gang får du et skud hagl i enden", udfører allesammen en sproghandling. Officeren giver en ordre, bruden svarer på et spørgsmål, og haveejeren truer.

Begrebet 'sproghandling' stammer fra den engelske analytiske filosofi. Denne filosofiske retning har den opfattelse at filosofiske problemer skal løses ved semantisk analyse. I 1955 holdt J. L. Austin en række forelæsninger på Harvard Universitetet som senere er udkommet i bogform (Austin 62). I disse forelæsninger gav Austin en fremstilling af en generel teori om sproghandlinger. Tråden herfra blev senere taget op af John R. Searle (Searle 69), som modificerede og udbyggede teorien og anvendte den til løsning af en række centrale filosofiske problemer - nogle som Austin aldrig rigtig nåede.

Også i de dele af sociologien og psykologien som giver sig af med at studere interaktionen i små grupper finder man begrebet 'sproghandling'. Der skelnes her imellem sproghandling og sprogspil (eller: sprogbegebenhed). Et sprogspil er sådan noget som en telefonsamtale, indgåelse af ægteskab eller et interview. Dvs. at et sprogspil normalt består af en række sproghandlinger. En telefonsamtale fx. indledes normalt med at man siger "hallo", det kunne man kalde en telefonhilsen, dernæst identificerer man sig, for endelig at gå over til emnet for samtalen. Emnebehandlingen kan så forme sig fx. som en række påstande, afbrudt af spørgsmål og svar, endelig afsluttes med at man tager afsked. En telefonsamtale har ligesom tre dele, et hoved, en krop og en hale. Af disse tre dele er hovedet og halen lagt i ret faste rammer: de er ret ritualiserede. Derimod er der meget rige muligheder for at variere kroppen. Det gælder mange sprogspil at de har denne tredeling: at de afgrænses af næsten rituelle handlinger.

Det er ikke overvældende hvad der foreligger af forskning på dette felt. Der er forsket i samtaleindledning (Schegloff 68, Pittenger, Hockett & Danehy 60), i mundtlige versioner af personlig oplevelse

(Labov & Waletzky 67), i de forskellige former et forlangende (en ordre) kan få afhængigt af personer, situation osv. (Dikeman & Parker 64, Pfuderer 68), i rituelle fornærmelser blandt negre i New York (Labov 69) og i mere generelle lovmæssigheder i samtale (Kjølseth 67, Labov 70). Jeg er ikke klar over om der foreligger arbejder på ikke-engelske sprog. Sikker er det imidlertid at der intet foreligger på dansk - hvis man da ser bort fra det man finder i bøger om god tone (Emma Gad 18, Mogens Rud 64).

Nedenfor vil jeg give nogle eksempler på samtaleanalyse som bygger på Labov 70. Men inden vi kan gå over til denne analyse må vi se nærmere på nogle af de redskaber som skal bruges: de fire sproghandlinger at påstå, at forlange, at spørge og at svare.

2. Fire sproghandlinger.

2.1. At påstå.

Da én og samme sproghandling normalt kan udføres af forskellige personer og med forskellige sproglige udtryk, så må den form hvor-i vi udtrykker sproghandlingsanalysen uundgåeligt blive ret abstrakt. Men jeg vil bede om at man ikke lader sig skræmme af det tilsyneladende formelle volapyk i begyndelsen. Når man har læst kommentarerne til de forskellige betingelser tror jeg nok at man også vil forstå at det trods alt er den mest rationelle måde at udforme analysen på. Så går vi igang.

Hvis en afsender (Afs) ytrer Y i nærvær af en adressat (Adr) så påstår Afs at p overfor Adr hvis og kun hvis følgende betingelser er opfyldte:

B1: der er normale out- og inputbetingelser.

Denne betingelse skal sikre at både Afs og Adr kender sproget, at de er sig bevidst hvad de gør (at Afs fx ikke går i søvne), at de er fysisk og psykisk i orden (Adr fx ikke døv, Afs lider ikke af afasi). Endvidere at de ikke deltager i et skuespil og at Afs ikke spørger eller er ironisk når han siger Y. - I det lange løb er det naturligvis ikke tilfredsstillende at holde skuespil og spøgefuldheder m.m. udenfor vores betragtninger, men indtil videre gør vi det fordi det vil komplicere hele analysen at tage dem med fra begyndelsen.

Latter er som regel symptom på regelbrud, det er derfor vi indtil videre må være prosaiske alvorsmænd når vi taler om regelrette sproghandlinger.

B2: p er (en del af) det semantiske indhold af Y:

Denne betingelse udtrykker ikke det store dybsind. Den siger simpelthen det meget banale at der skal være en forbindelse mellem det Afs siger (nemlig Y) idet han påstår og det han påstår (nemlig p) ved at sige Y.

- (1) A og B er ude til fest. De står for sig selv i et fortroligt hjørne. Så siger A idet han diskret peger: - Den udmajede kvinde derovre er Hansens kone.

Hermed har A implicit eller eksplicit påstået en række ting, nemlig

- 1) der befinder sig noget derovre (peger),
- 2) dette noget er en kvinde,
- 3) denne kvinde er udmajet,
- 4) der er en der hedder Hansen,
- 5) Hansen har en kone og endelig
- 6) kvinden er Hansens kone.

Lad os sige at B fortsætter samtalen ved at spørge:

- Er han forresten holdt op med at tæve hende hver torsdag?

I og med at han stiller dette spørgsmål påstår han at Hansen før i tiden har tævet sin kone hver torsdag. Det er for at få denne type af forudsatte påstande med at vi oppe i betingelse 2 åbner mulighed for at p kun behøver at være en del af det semantiske indhold af Y.

B3: Afs kan give grunde til at p er sand.

Sproghandlingen at påstå noget har meget vide rammer. Da Einstein sagde at $E = mc^2$ så var det en påstand, som han omgående blev afkrævet begrundelse for. Hvis jeg henne hos købmanden skal betale for en flaske mælk og synes at den pris han tager er højere end normalt så kræver jeg naturligvis en begrundelse for hans påstand om at mælken koster det og det (fx en ny prisforhøjelse). Hvis derimod min læge siger til mig at jeg har for lavt blodtryk er der

ikke stor sandsynlighed for at jeg kræver at han begrunder at han taler sandt. Jeg er jo netop gået hen til ham fordi jeg har tillid til hans ekspertise. Derimod vil jeg sandsynligvis gerne have at vi-
de hvad han tror årsagerne kan være til at mit blodtryk er for lavt.

Det er fristende at opstille den hypotese at jo mindre tillid der er mellem Afs og Adr og jo mere usædvanlig påstanden p er, jo større sandsynlighed er der også for at Adr vil kræve at Afs begrund-
der at p er sand. Det er en forenkling, men noget er der nok om snakken.

- (2) Hansens kone kommer hen til A og siger:

Beskyt mig! Min mand er efter mig med en stor kniv.

A: Jamen fru Hansen, Deres mand er jo i Sydafrika på forret-
ningsrejse.

Fru Hansen: Jeg føler hele tiden spidsen af hans kniv i ryggen.

Den sidste replik er i realiteten et afslag på at give nogensomhelst begrundelse af påstanden i første replik. Der er to tolkninger muli-
ge: 1) fru Hansen spøger, 2) fru Hansen er psykisk ude af balance (lider af forfølgelsesvanvid el. lign.). Og begge disse tolkninger vi-
ser klart at der er tale om regelbrud.

B4: det er ikke indlysende for Afs at Adr har præsenteret/er klar over
at p er tilfældet.

Lad os se på et par absurde eksempler til illustration af denne be-
tingelse:

- (3) Det øser ned.

A kommer drivvåd ind i en boghandel.

Ekspedienten siger alvorligt (jvf. B1!):

- Det er et forfærdeligt regnvejr udenfor.

De fleste vil nok være enig med mig i at der her foreligger et re-
gelbrud. (Husk: humor, ironi og vittigheder er bandlyst). Det er
indlysende for ekspedienten at den drivvåde A er klar over at det
regner.

Ekspedienten kan sige:

- (4) - Det var da et forfærdeligt regnvejr,

uden regelbrud. Men (4) er heller ikke nogen påstand. Det er et ud-

brud som danner indledning til samtale. Der vil være stor forskel på (3) og (4) hvad angår intonation og ansigtsfolder.

- (5) A har netop været hos damefrisør og går rundt i selvbetjeningsbutikken, hvor hun pludselig møder den damefrisør som hun lige har forladt. Efter obligatorisk hilsen giver damefrisøren følgende information:

- De har netop været hos damefrisør.

A: Ja, og hvad så?

- Åh ikke noget, jeg ville bare informere Dem om at De har været hos damefrisør.

A: ??

Man kan ikke fortænke A i at mene at den frisør er skør i bolden. Atter et klart eksempel på at B4 er blevet overtrådt.

Eksemplet er lidt mere sammensat end (3). A giver jo frisøren en ekstra chance ved at spille en jeg-er-ikke-rigtig-med-vær-venlig-at-forklare-Dem-nærmere-replik ud. Det siger sig selv at dette vil være en meget almindelig reaktion i en situation hvor der foreligger regelbrud. Man bliver desorienteret og måske også lidt angst og giver sig til at træde vande med den slags replikker i håb om at det skal vise sig at det man opfatter som regelbrud blot er resultat af ens langsomt arbejdende opfattelsesevne.

- (6) Lad os sige at A har en tvillingsøster B som benytter samme frisør som A. Så kunne frisørens anden replik have lydt:

- Åh jeg var bare ikke klar over om det var Deres tvillingsøster B eller Dem jeg talte med. I ligner jo hinanden som to dråber vand.

Denne replik viser at frisørens første replik ikke var en påstand men et spørgsmål og hermed falder alt på plads i skønneste orden.

Vi vil lade det blive ved ovenstående fire betingelser. Til vort formål er denne analyse god nok.

2.2. At forlange.

Hvis en afsender ytrer Y i nærvær af en adressat så forlanger afsenderen at p hvis og kun hvis

B1:

B2: som ovenfor

B3: i p prædiceres en handling H om Adr (p har formen Adr gør H).

B4: Adr er i stand til at gøre H.

Det er ikke nogen stor kunst at producere vittigheder på bekostning af denne betingelse:

- (7) Direktøren til sin sekretær: - Skriv et personligt brev til hver enkelt af de 1167 aktionærer inden frokost.
- (8) Sergenten til rekrutterne: - Når jeg kommanderer 'se til højre' så vil jeg høre hjernemasserne skvulpe.
- (9) Halsspecialisten til sin patient: - Jeg vil gerne have at De gaber så højt at jeg kan få hovedet ned i svælget.

B5: det er ikke indlysende for Afs at Adr ville gøre H i et normalt, forudseligt hændelsesforløb.

- (10) Hr. og fru Petersen har været gift i ti år. I de ti år er hr. Petersen altid kommet direkte hjem fra kontoret uden svinkeærinder. En eftermiddag ringer fru Petersen til sin mand og siger:
- Du skal komme lige hjem fra kontoret idag!
- (11) Hr. Petersen er hos købmanden. Hen ser kassedamen slå 70 kr. 13 øre op på kasseapparatet. Han betaler med 100 kr. og siger:
- Jeg vil ha' 29 kr. og 87 øre tilbage.

Det er meget sandsynligt at kassedamen vil tolke det som et forsøg på at være morsom. Og måske vælger hun at kvittere med et smil eller en kvik bemærkning (hvad gør man ikke for kunderne?). Hun kan også tolke det som et regelret forlangende og så vil hun sandsynligvis blive irriteret på hr. Petersen som jo øjensynlig står og insinuerer at hun ikke har i sinde at give ham det rigtige beløb tilbage. Begge disse udviklinger viser rigtigheden af at regne med B5 i sproghandlingen at forlange. I den første brydes B5 og resultatet er en lille morsomhed, i den anden overholdes B5 og kassedamen tror at hr. Petersen mistænker hende for at ville give forkert tilbage.

B6: Afs ønsker at Adr skal gøre H.

(12) Lille Peter til sin mor om morgendagens skolemadpakke:

- Jeg vil ha' en mad med leverpostej og ovenpå leverpostej
vil jeg ha' ost og ovenpå osten vil jeg ha' spegepølse og oven-
på det vil jeg ha' pålægschokolade og helt øverst tomat og
mayonnaise.

Moderen forstår sikkert straks at denne platte parodi på et stykke højt belagt dansk smørrebrød skal bruges til at skabe en vis sensation omkring Peter henne i skolen. Endvidere er hun også godt klar over at folk med blot den minimale kulinære dannelse ikke kunne drømme om at sætte tænderne i noget sådant. Men det er klart at Peter ønsker at få denne mad i det øjeblik han forlanger det.

Det meget nære semantiske slægtskab der er mellem udtrykkene 'A forlanger at...' og 'A ønsker at ...' gør B6 til en selvfølgelighed.

B7: Afs har i sinde og er i stand til at sætte negative sanktioner (straf) ind mod Adr hvis han ikke gør H.

Sanktionsmidler kan være mere eller mindre eksplicitte og formaliserede. På den ene yderlighed har vi det stærkt autoritære, hierarkiske system som vi finder det fx i militæret hvor sanktionsvejene er stærkt formaliserede og fastlagte i et reglement. På den anden yderlighed finder vi fx en gruppe som familien. Ligesom militæret er familien et socialt system som består af visse roller (far, mor ...) og som bygger på visse regler. Men det er de færreste familier der ligefrem kører efter et eksplicit udformet reglement. Familiesystemets langt intimere kontakt muliggør et stærkt varieret og fint nuanceret sæt af positive og negative sanktioner, lige fra frihedsberøvelse, over milde bebrejdelser, nægtelse af kærtegn og ignorering til jordbæris og hed elskov.

Jeg vil foreslå at begrænse brugen af ordet ordre til de stærkt formaliserede systemer, mens vi så bruger ordet forlangende når der ikke er tale om et formaliseret system.

Et forlangende er i familie med en bøn og et forslag. Når Afs beder Adr om at gøre H så falder B7 ovenfor væk. Når Afs foreslår Adr at gøre H så falder både B7 og B6 bort. Vi kan lave et lille skema:

	B1-5	B6	B7
forlangende/ordre	+	+	+
bøn	+	+	-
forslag	+	-	-

2.3 At spørge.

Hvis en afsender ytrer Y i nærvær af en adressat så spørger afsenderen adressaten om p hvis og kun hvis

B1:

B2: som ovenfor

B3: p er et spørgsmål eller et udsagn (grammatisk set).

B4: Afs ved ikke om udsagnet p er sandt eller

Afs. kender ikke svaret på p

Jeg tillader mig her at se bort fra eksamensspørgsmål. Her er det jo karakteristisk at der stilles spørgsmål med det formål at afsløre om eksaminanden (Adr) kender svaret, mens eksaminator (Afs) formodes at kende det i forvejen.

B5: det er ikke indlysende for Afs at Adr vil give den ønskede information på dette tidspunkt uden at blive spurgt.

B6: Afs ønsker at få informationen.

2.4. At svare på et spørgsmål

Hvis en afsender ytrer Y i nærvær af en adressat så svarer afsenderen adressaten på et spørgsmål hvis og kun hvis

B1: som ovenfor

B2:

B3: Adr netop har stillet Afs et spørgsmål.

B4: idet Afs siger Y så påstår han p.

B5: p indeholder den information som Adr søgte.

Svar-handlingen adskiller sig fra de andre vi har set på fordi der i dens betingelser indgår sproghandlinger (nemlig at spørge og at påstå).

3. Eksempler på samtaleanalyse.

Samtaleanalysens fundamentale problem er at vise hvorledes ytringer i en samtale følger hinanden på en regelbunden måde.

(13) A: Hvad hedder du?

B: Jah, la' os sige at du kunne have troet at du havde noget fra før, men du har det ikke mere.

A: Jeg vil kalde dig Dean.

Dette er stykke af en samtale mellem en læge og en schizofren patient. Der er tydeligt nok ikke tale om at B's ytring følger A's på nogen umiddelbar gennemskuelig måde. For at komme i gang med samtaleanalyse på en frugtbar måde må vi i begyndelsen beskæftige os med nogle ret klart gennemskuelige eksempler.

3.1. Ja/nej-spørgsmål og svar.

(14) A: Skal du arbejde i morgen?

B: Ja.

Her er det indlysende at ja står for ja, jeg skal arbejde i morgen. B kunne også have svaret nej, måske, muligvis, sandsynligvis, bestemt, næppe, formodentlig ikke m.m. Bortset fra ja og nej er disse svar allesammen neksusadverbialer som kunne have stået i 14-A (eller i den tilsvarende fremsættende sætning). B kunne ikke have svaret aldrig, nok eller ikke fx. Aldrig kan af semantiske grunde ikke stå i 14-A og dette bekræfter iagttagelsen at de kun er de neksusadverbialer som kan stå i 14-A B kan besvare spørgsmålet med. Ikke bliver tydeligt nok omformet til nej. Det er derimod vanskeligt at forklare umuligheden af nok. Vi må simpelthen notere os dette som en undtagelse.

B kunne også have svaret i overmorgen, hvilket ville være ellip-tisk for nej, jeg skal (først) arbejde i overmorgen. Men B kunne fx ikke have svaret i forgårs. Sætningen jeg skal arbejde i forgårs er semantisk forkert.

Inden vi lader disse betragtninger munde ud i en samtaleregul vil vi lige se på hvorledes forholdene ændres når spørgsmålet indeholder en nægtelse.

(15) A: Går du $\left\{ \begin{array}{l} \text{ikke} \\ \text{aldrig} \end{array} \right\}$ ud med piger?

B: Nej (= jeg går ikke ud med piger).

Jo (= jeg går ud med piger).

(16) A: Kender du ingen (= ikke nogen) piger?

B: Nej (= jeg kender ingen piger)

Jo (= jeg kender mindst én pige).

For en overfladisk betragtning ser det ud som om nej her fungerer som bekræftelse, mens jo giver rollen som benægtelse af ja/nej-spørgsmålets påstandsindehold - altså lige modsat af hvad der er tilfældet ved ubenægtede spørgsmål. For en dybere betragtning ser forholdene anderledes ud. Ikke i et ja/nej-spørgsmål fungerer slet ikke som nægtelse af påstandsindeholdet. Det fungerer altså helt anderledes end ikke i almindelige fremsættende sætninger. Når A spørger: "Går du ikke ud med piger?" så gør han i realiteten to ting:

1) han spørger: "Går du ud med piger?"

og 2) han erklærer at han regner med at svaret på dette spørgsmål er ja.

Der er en slags symmetri mellem ordene ikke og vel på dette felt. Når A spørger: "Går du vel ud med piger?" så spørger han dels som 1) ovenfor men erklærer samtidig at han regner med at svaret er et nej.

Vi kan altså konkludere at i (15) og (16) fungerer nej og jo på nøjagtig samme måde som nej og ja overfor ubenægtede spørgsmål: som henholdsvis benægtelse og bekræftelse af det underliggende påstandsindehold.

Det må understreges at der ovenfor kun tales om spørgsmål i spørgsmålsform. Jeg har altså ikke beskæftiget mig med spørgsmål i fremsættende form ("Du går ud med piger?"). Det vil fylde for meget at sige noget om det her.

(Går du ikke ud med piger? = du går da/vel ud med piger? = du går ud med piger, ikke?)

Går du vel ud med piger? = du går ikke ud med piger, vel?)

Vi vil nu udmønte vores betragtninger i en samtaleregulering.

Lad os kalde det ja/nej-spørgsmål som A stiller B for S?

Vi må huske på at dette i grammatisk forstand både kan være i spørgeform og i fremsættende form. (Se B3 under sproghandlingen

at spørge). Lad os kalde den fremsættende sætning som svarer til S? for I-S (=Indikativ-Sætning). Der er altså ikke noget i vejen for at S? = I-S, det vil nemlig være tilfældet hvis S? er i ubenægtet fremsættende form ("Du skal arbejde i morgen?"). Hvis S? er benægtet så er I-S den tilsvarende ubenægtede fremsættende sætning.

Jeg håber at udtrykket 'B svarer dit og dat i dybden' bliver klart når man har læst hele reglen igennem. Vi klør på:

- (17) Hvis A stiller B et ja/nej-spørgsmål S?, så kan B svare i dybden med I-S, eller I-S modereret af neksusadverbialer eller I-S med evt. indholdsadverbial ændret. I-S bliver så på overfladen til ja eller jo afhængigt af om S? er ubenægtet eller ej, I-S modereret af ikke bliver til nej, I-S modereret af neksusadverbialet na (forskelligt fra ikke) bliver til na og I-S med et evt. indholdsadverbiale ia₁ udskiftet med et nyt ia₂ bliver til ia₂.

Lad os se på et par eksempler til i lyset af denne regel:

- (18) A: Hun fortalte dig hvad vi er interesserede i?

B: Ja (eller: nej).

- (19) A: Du bor på femte etage?

B: Nej, på sjette (eller: ja).

- (20) A: Jeg kan ikke lide den måde du sagde det på.

B: asterisk Ja (eller: nej).

- (21) A: Jeg har det varmt i dag.

B: asterisk Nej (eller: ja).

(At en form er mærket med asterisk betyder at den er utilladelig.)

(20) og (21) er ikke spørgsmål fordi de ikke tilfredsstiller spørgehandlingens B4 - Afs ved jo udmærket godt at p er tilfældet. Eksemplerne (18) og (19) falder ind under regel (17).

3.2. Formildet forlangende

- (22) A er gymnasieelev. B er hendes mor. B har været bortrejst nogle dage for at hjælpe en anden, gift datter. A og B ved begge at A ønsker at B skal komme hjem snarest. B har tidligere sagt adskillige gange til A at hun ikke kan klare sig selv, hvilket A har benægtet.

A: Nå, hvornår planlægger du at komme hjem?

B: Hvorfor det?

En mulig udlægning af dette er at 22-A er et mildt udtrykt forlangende om at B kommer hjem snarest. 22-B bliver så et elliptisk spørgsmål, som helt udfyldt lyder: Hvorfor skal jeg komme hjem?

(23) Vi er i et klasseværelse. Læreren har stillet B spørgsmålet:

Hvornår døde Napoleon? Det trækker ud med svaret. Så siger læreren: - Nå, hvornår kommer svaret?

(24) Læst i et oppositionsorgan: Hvorlænge skal vi vente på at regeringen kommer til fornuft?

(25) Lille frække Peter er ude til børnefødselsdag og tager efter værtindens mening alt for megen is over på sin tallerken.

Værtinden: - Sig mig, tror du ikke også at de andre skal have noget?

(Hvilket er at forstå: Tag ikke al isen, Peter! Opfør dig nu pænt!)

(26) Lille Peter skal så forfærdeligt lave. Men der er optaget på toilettet, for derinde er hans ældre søster som er opslugt af forberedelser til et stævnemøde. Det ser sort ud for Peter.

Peter: Hvornår er du færdig?

Søsteren: Hvorfor det?

Essensen i disse eksempler er at vi uden at det skurrer fælt i konteksten kan erstatte spørgsmålene med utilslørede forlangender. Det kan vi ikke gøre i (14), (18) og (19).

Den semantiske relation mellem spørgsmålet og det forlangende som det står for er ikke afklaret, men noget kan vi da sige ud fra eksemplerne. Det er karakteristisk at der er tale om spørgsmål om en handling, hvor B er agens. Det er endvidere karakteristisk at spørgsmålets emne er tidspunktet for handlingens udførelse. Når man skal omforme spørgsmålet til et usminket forlangende erstatter man disse hvornår og hvorlænge med nu, med det samme, snarest el. lign. Dette er sikkert en analyse som gælder for de fleste tilfælde, men det er klart at den ikke gælder for alle, fx. er forholdene omkring (25) mere indviklede.

(27) Fortsættelse til (25).

Peter: Jeg er mere sulten end dem.

Værtinden: Hvor fræk tør du egentlig være?

Peter: (rækker armene ud): Så fræk.

Værtinden: Har du da slet ikke fået nogen opdragelse?

Er du ikke vant til at opføre dig pænt når du er ude?

Af (misforstået) høflighed viger værtinden tilbage for at præsentere Peter for et utilsløret forlangende: Opfør dig ordentligt dreng eller du bliver smidt ud! Peters taktik er soleklar: han afparerer forlangenderne ved at besvare dem som var de oprigtige spørgsmål. - Heller ikke værtindens replikker i (27) kan dækkes af den meget foreløbige analyse som blev givet ovenfor.

Selv om spørgsmålene i disse kontekster kan erstattes af forlangender uden at det skurrer ødelæggende i helheden, så er det naturligvis ikke således at spørgsmålet og det tilsvarende forlangende er frie varianter i psykologisk forstand. Spørgsmåls-forlangendet er ikke så risikobetonet som det usminkede forlangende. Hvis et forlangende afslås af Adr så taber Afs ansigt overfor Adr. Han har overfor Adr vist at han betragter situationen således at han har så megen autoritet over Adr at han har ret til at forlange at Adr gør H. Denne tolkning af situationen bestrider Adr ved at nægte at følge forlangendet. Hvis nu Afs benytter sig af spørgsmåls-formen, så har Adr mulighed for at nægte at følge forlangendet på en sådan måde at Afs redder ansigtet (Om at redde og tabe ansigt, se Goffman 55).

(28) I (22) kan B nægte at følge forlangendet (mor, kom hjem så hurtigt som muligt) således:

B: Det ved jeg ikke. Der er masser at lave herude, så jeg bliver her nok en 14 dages tid endnu.

Nu ved A nemlig ikke om B har opfattet 22-A som et spørgsmål eller som et sminket forlangende. A har lejlighed til at redde ansigtet ved at lade som om den tolkning der øjensynlig er B's: spørgsmål-svar, også hele tiden har været hendes egen.

(29) Hvis A stiller spørgsmål om en handling H som A kunne forlange af B, er blevet udført, så kan dette opfattes som et formildet forlangende til B om at gøre H.

I (22) er det ikke muligt at afgøre om 22-A er et tilsløret forlangende eller slet og ret et spørgsmål. 22-B fører denne dobbelthed med sig. 22-B kan jo udlægges dels som Hvorfor spørger du om det?, dels som Hvorfor forlanger du at jeg skal komme hjem?

(30) Fortsættelse til (22) (Helen er A's søster).

A: Åh, det hele er så... (latter). Det her er ... det er bare ved at blive for hårdt...

B: Hvorfor siger du ikke det til Helen?

Her viser A at hun selv tolker 22-A som et forlangende og 22-B som krav om begrundelse af et forlangende. 22-B og 30-A fungerer som et lille mellemspil. Med spørgsmålet 22-B ophæves forlangendet i 22-A midlertidigt. Det genfremsættes implicit i 30-A.

3.3 Spørgsmål med opsættende virkning.

(31) A: Hvilket parti ville De stemme på hvis der var valg i dag?

B: Hvorfor det?

A: Jeg kommer fra Gallup.

B: A.

(32) A: De er anholdt! Følg med på stationen!

B: Hvem er De?

A: Politiet (viser sit skilt).

B: (Følger med).

(33) Lille Peter til læreren: Jeg har regnet alle stykkerne.

Læreren: Må jeg se?

Peter: (viser sit regnehefte).

Læreren: Det var godt, Peter.

(34) (Sammenlign med (31))

A: Jeg kommer fra Gallup.

B: Kan de bevise det?

A: (legitimerer sig)

B: Jeg ville nok stemme på A.

I disse eksempler bruger B spørgsmålet til at tilkendegive at han ikke uden videre accepterer A's sproghandling og derfor ikke kan reagere som A forventer det, før A angiver grunde til at han skulle acceptere den.

(35) Efter enhver A-sproghandling som kræver B-reaktion, kan B indskyde spørgsmål som kræver at A begrundet at han virkelig har udført A-sproghandlingen. Et sådant spørgsmål fungerer som en ophævelse af A-sproghandlingen. A's svar fungerer som en genudførelse af A-sproghandlingen. (Se note 1 efter artiklen).

I spørgsmål 30-B gør B opmærksom på at forlangebetingelsen B4 (Adr i stand til at gøre H) ikke er opfyldt. Det ses at regel (35) også passer på 30-B.

Idet B siger 30-B gør hun to ting:

1) hun meddeler at hun ihvertfald ikke kan forlade søsteren så længe hun har brug for hendes hjælp (B4 ikke opfyldt),

2) Hun foreslår at A overbeviser Helen om at B er mere behovet hjemme.

Grunden til at regel (29) ikke kan anvendes på 30-B er den enkle at der ikke er tale om at B forlanger noget: B6 er ikke opfyldt: der er ikke tale om at B ønsker at A skal overbevise søsteren. Hun opstiller det som en teoretisk mulighed: det er et forslag. Moderens mål er jo det at hun vil have datteren til at indse det forkerte i at hun ikke kan klare sig selv. Hendes strategi er den at få datteren til åbent og så direkte som muligt at indrømme overfor så mange som muligt i hendes primærgruppe (familie, venner) at hun ikke kan klare sig uden moderen. Herved vil hun komme til "at se på sig selv med de andres øjne", dvs. hun vil blive konfronteret med primærgruppens stærke normsendere og dette vil formentlig medføre at hun prøver at tage sig sammen og opføre sig efter gruppens normer.

4. Teoretiske problemer.

4.1. Hvordan bekræfte analysen?

Det er jo altid vigtigt når man giver sig ud for at dyrke videnskab at man så også kan angive metoder til bekræftelse eller afkræftelse af sine resultater. Ellers er det ikke videnskab men subjektiv spekulation under falsk varebetegnelse. Det kræver ingen stor fantasi at forestille sig hvorledes de tre regler som vi har opstillet ovenfor (17), (29) og (35) kan kontrolleres.

For det første er der den metode der hedder vi er jo alle sprog-

brugere. Denne metode går ud på at præsentere sine resultater for indfødte på en pædagogisk måde: hver regel illustreret med en række typiske eksempler, og så i og med disse indfødtes samtykke at anse resultaterne for bekræftede. Den højeste sprogvidenskabelige instans er iflg. denne metode den indfødtes intuition om de sprogregler han selv kører efter. For at de regler, som forskeren fremlægger, kan blive bekræftet på denne måde, må de indfødte ("den gemene mand") være i stand til at forstå reglen. Det er en direkte konsekvens af dette at jo mere udbygget og specialiseret sprogvidenskaben bliver, med eget begrebssystem nittet sammen i et intrikat teoretisk net, jo mindre bliver den gruppe af indfødte som kan følge med. Og det vil sige at denne metode bliver så godt som værdiløs.

Den del af psykologien, sociologien og lingvistikken som går under betegnelsen samtaleanalyse har endnu langt fra nået det fremmedgjorte stade hvor intuitionen slår klik på grund af avanceret jargon. Hvis jeg ikke modtager vægtige protester fra vaskeægte indfødte angående det der står i denne artikel vil jeg altså anse det for ophøjet til videnskabelige kendsgerninger.

Der er selvfølgelig også andre metoder. Vi kan bekræfte vore regler ved simpelthen at efterprøve dem i praksis. Et hold aktører sendes ud i det pulveriserende liv med ordre om at bruge fx regel (35) så meget som muligt. Et andet hold instrueres i at give alle ordrer, forlangender, bønner og forslag i spørgsmålsformildet form (regel (29)). Enhver lærer vil straks have set at der også er frugtbare pædagogiske perspektiver i denne metode.

Reglerne kan også sættes på prøve i laboratorie-regi. Det har den fordel at man kan overvåge hele situationen, dvs. man har styr på en række faktorer som ude i det granulerende liv samvirker ret uoverskueligt.

4.2 Hvordan får vi orden på vor samtaleviden?

Nu har vi betragtet nogle eksempler på (fragmenter af) samtaler og vi har sagt hvad vi syntes der var at sige om dem. Noget af det vi har sagt har vi valgt at udforme i reglerne (17), (29) og (35), andet står i den løbende tekst. Det er en praksis som sagtens kan gå når der, som her, er tale om at give en slags introduktion til em-

net. Men hvis vi her til sidst skal se lidt ud i fremtiden er det klart at man ikke kan blive ved med blot at dynde sin viden sammen i et essay, som man forlænger hver gang man gør nye iagttagelser. På et eller andet tidspunkt må vi indføre et eksplicit, ordnende princip for vore iagttagelser: vi må rationalisere arbejdsgangen.

Jeg vil her på falderebet antyde hvorledes en sådan orden kunne skabes.

Se, hvis vi betragter en samtale rent abstrakt så består den dels af en række sproghandlinger, dels af en række ytringer. For at forklare hvorledes den ene ytring følger efter den anden må vi gå omvejen om sproghandlingsplanet.

(36) A udfører sproghandling H_A med ytringen Y_A .

B udfører sproghandling H_B med ytringen Y_B .

Dette er hvad man kunne kalde en samtaleenhed. Enhver samtale består af kortere eller længere kæder af sådanne enheder.

(36) lægger op til at vi i samtaleanalyse kommer til at arbejde med to slags regler: sekvensregler, dvs. regler for hvilke sproghandlinger der kan følge efter hinanden, og manifestationsregler, dvs. regler for hvorledes sproghandlinger kan manifesteres i ytringer. Et eksempel på det første ville så være (35), på det andet (17). Men denne tilsyneladende så indlysende inddeling i regeltyper kan ikke holde for en dybere betragtning. (17) er en kontekstbegrænset regel, og der skal ikke megen fantasi til at forestille sig at det vil gælde de fleste manifestationsregler at de er kontekstafhængige. Og i denne kontekstspecifikation kan indgå den foregående sproghandling, den foregående ytrings semantiske repræsentation m.m. Men det vil jo sige at manifestationsreglerne er sekvensregler, hvis vi tillader at disse regler angiver ikke blot hvilke sproghandlinger, men også hvilke Phrase Structures (i det følgende: P-strukturer), der kan følge efter hinanden.

Dvs. vi er kommet frem til at de regler vi opstiller indenfor samtaleanalysen skal angive dels hvilke handlinger og dels hvilke P-strukturer der kan følge efter hinanden. Inden vi går over til det forhåbentlig pædagogiske eksempel som skal illustrere denne abstrakte tågetale vil jeg gerne gå endnu et skridt.

Det er en banalitet at hver gang vi siger noget, så gør vi også

noget. Det er umuligt at sige noget uden samtidig at udføre en sproghandling. (Den oppositionspolitikeren som anklager regeringen for at "holde befolkningen hen med tom snak uden at foretage sig noget" påstår selvfølgelig ikke at regeringen ingen sproghandlinger udfører, men at den udfører de forkerte, eller udfører de rigtige på utilstrækkelig måde.) Dette enkle faktum vil jeg foreløbig bruge som begrundelse for at lade en sproghandlingsmarkør indgå i enhver sætningsdybdestruktur. (Der findes andre grunde som vi ikke kan komme ind på her).

Herefter kan vi altså karakterisere samtaleregler som regler der angiver hvilke P-strukturer der kan følge efter hinanden i en samtale. Disse regler bliver en slags transformationsregler.

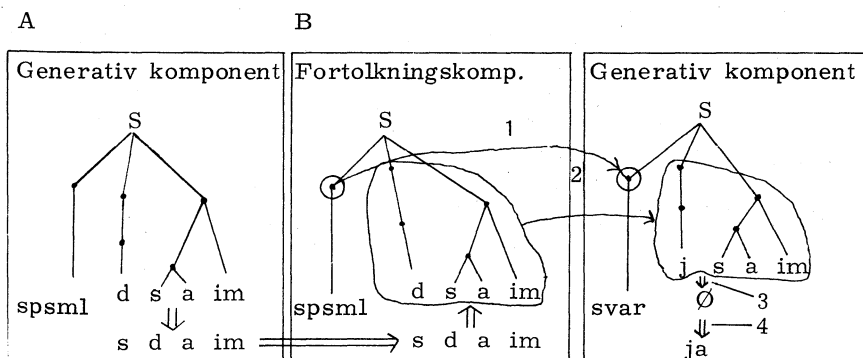
Nu eksemplet som er barberet for alle tekniske finesser.

Vi vender os atter mod det letgennemskuelige replikskifte i

(14) A: Skal du arbejde i morgen?

B: Ja.

En model af hvad der foregår kan se således ud:

De fire nummererede pile skal forestille at være samtaleregler. Pil 1 udtrykker at efter spørgsmål kan komme svar eller spørgsmål (regel (35)). Pil 2 udtrykker at et spørgsmål som ikke indeholder noget spørgende pronomen eller hv-ord (hvorfor, hvilke, hvad, hvem...) kan efterfølges af en sætning med samme dybdestruktur som spørgsmålet, idet der dog kan tilføjes neksusadverbialer og ændres indholdsadverbialer (regel (17)) - endvidere må naturligvis ytringens deiktiske elementer ændres (du bliver til jeg). Pil 3 udtryk-

ker at når man svarer på et ja/nej-spørgsmål så kan den del af svaret som er identisk med spørgsmålet slettes (Ø betyder at der intet bliver tilbage). Pil 4 udtrykker at ikke bliver til nej, at Ø bliver til ja eller jo afhængigt af om spørgsmålet har været ubenægtet eller ej i overfladestrukturen.

En model efter disse principper vil kunne rumme mange af de regelmæssigheder som findes i samtale. Den vil nemlig kunne rumme de bidrag som syntaktikeren, semantikeren og fonetikeren vil kunne give til analysen. Der er imidlertid en meget iøjnefaldende ting som modellen ikke kan: forklare hvorfor A stiller B et spørgsmål med netop dette indhold i netop denne situation og hvorfor B besvarer det med et ja og ikke et nej, måske osv. De regler vi har opstillet ovenfor siger jo kun at forudsat A spørger B om han skal på arbejde i morgen så kan B svare på de og de måder. Modellen opstiller en række muligheder, eller om man vil: en række begrænsninger, for B's handlefrihed.

For yderligere at få klarlagt mysteriet om A og B må vi overskride faggrænserne til psykologien og sociologien. Det vil man også kunne se at jeg har gjort flere gange i denne artikel. Men hvorledes en model, som også giver plads for disse kendsgerninger, skal se ud, fortaber sig i det dunkle.

Note 1: Regel (35) er særlig interessant fordi den viser at man ikke kan konstruere en "finite state Markov machine" som kan beskrive alle tilladte sekvenser af sproghandlinger. En sproghandlingssekvens kan jo fx se således ud

spgsml, spgsml, ... svar, svar, ...
           n gange   n gange

og sådanne sekvenser kan ikke beskrives i en finite state grammar (se Chomsky 57 s. 18-25).

Note 2: Følgende eksempler er taget fra Labov 70: (13), (14), (18), (20), (21), (22) og (30). I min artikel findes på nogle punkter en implicit kritik af Labovs fremstilling. Den interesserede læser opfordres til at læse Labov og sammenligne.

Litteratur:

- Austin, J.L. "How to do things with words", Oxford University Press, 1962.
- Bennis, W.G. et al. (red). "Interpersonal Dynamics", Homewood Illinois: The Dorsey Press, 1964.
- (Der er ingen direkte henvisning til denne bog i teksten, men jeg føler trang til at anbefale den. Den rummer en række inspirerende artikler om ansigt-til-ansigt-interaktion og er uomgængelig for den som ønsker at se samtaleanalysen i en større psyko-/sociologisk sammenhæng).
- Chomsky, N. (57) "Syntactic Structures", Haag: Mouton, 1957 ff.
- Chomsky, N. (65): "Aspects of the theory of syntax", Massachusetts: The M.I.T. Press, 1965.
- Dikeman, B. & P. Parker (64) "Request forms", Term Paper for Speech 160B, University of California, Berkeley, 1964.
- Gad, E. (18) "Takt og Tone", Gyldendal, 1918 ff.
- Goffman, E. (55) "On Face-Work: An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction", i Psychiatry 18 nr. 3, 1955.
- Findes optrykt i ovenstående reader af Bennis et al.
- Kjolseth, J.R. (67) "Structure and process in conversation", Paper at American Sociological Society meetings, San Francisco, 1967.
- Labov, W. & J. Waletzky (67) "Narrative analysis: Oral versions of personal experience" i J. Helm (red.) Essays on the Verbal and Visual Arts, Seattle: University of Washington Press, 1967.
- Labov, W. (69) "Rules for Ritual Insults" i D. Sudnow (red.) Studies in Social Interaction, New York: Macmillan, 1969.
- Labov, W. (70) "The Study of Language in its Social Context" i Advances in the Sociology of Language, (red:) J.A. Fishman, Haag: Mouton, 1971.
- Pittenger, R.E., C.F. Hockett & J.J. Danehy (60) "The First five minutes", New York: Martineau, 1960.
- Rud, M. (red.) "Vor tids skik og brug", Politikens Forlag, 1964.
- Schegloff, E. (68) "Sequencing in Conversational Openings", i American Anthropologist, 1970.
- Searle, J.R. "Speech Acts", Cambridge University Press, 1969 ff.
- Pfuderer, C. (68) "A scale of request forms on English", Term paper for Speech 164A, Univ. of California, Berkeley, 1968.